На її вустах лягли запеклі смужки нужди, але з очей ще йшов теплий блискучий світ прихованого сміху. Ця жінка справді сьогодні раділа кожній билині, що зустрічалась їй по дорозі.

Вона несла на плечах велику торбину різного збіжжя: було в неї в руках відро з картоплею, під пахвою вона тримала повісмо конопель і ще якийсь жмут ганчірок.

А до всього ще в ноги їй била холодна роса, по тілу проходив неприємний вогкий мороз. Та вона на все це не зважала.

Найтрудніш було йти левадою, бо стежка вибиралась круто вгору, з боків дряпали кущі, ноги ковзали на втоптаній росяній землі.

Але знизу йшов туман, поволі й ледаче, і з ним сунув угору дружний, напоєний бризками спів соловейків, а йому десь іздалеку ніби капала стиха в очі горлиця.

Мокрина кілька разів спинялась спочити під горою. Тоді мимоволі вбирала собі в груди і спів пташиний, і сиве листя, й далекі зорі квіток на луках.

Очі їй розбивались на дрібні скалки діамантів, проміння горіло в них жовтавим пухом.

Серце повніло темним сміхом, а вона не знала, кому сміятись тут.

Вона ніби вперше бачила цю леваду, а на лиці їй так і застиг тихий сміх, що йшов із грудей.

Коли вона вийшла на гору — в очі вдарило їй бризками сонця.

Поле червоніло промінням і росою. Десь на обрії застряла смуга сивого туману, а його обвив дим з хуторянських осель.

Із-за дубини виганяли худобу. Пастух — хлопчисько — гнався за биком і щось голосно кричав на нього, а його голос дзвінкою луною розбивався в кущах.

Завернувши бика, хлопчисько подався на дубину, голосно наспівуючи якусь пісню.

І цей спів зливався з полем — і наповнював його густим і теплим соком.

Мокрина ніби вперше бачила цю землю, окутану теплими пасмами світла, — і жадібно вбирала її собі в серце.

Їй здавалось, що вона бачила це поле колись давно. І так само хлопець дзвінко й тривожно кричав на худобу. Тоді їй щось гостро щеміло, а серце крізь цей біль повніло злагодою.

Їй раптом чомусь стало сумно, та вона зразу й одігнала той сум.

— Здоров був, Іване, — привіталась вона, порівнявшись з хлопцем.

— Драстуйте! — байдуже відповів той.

— Чию ти худобу пасеш?

— Дядькову Трохимову!

— Отак рано вигониш?

Але хлопець нічого не відповів і подався знову в глибінь дубини, голосно лаючи худобу. Швидко знову залунала якась нова пісня, а Мокрині здавалось, що з ним співає і земля, й дубина. Мокрина швидко перейшла полем і спинилась над яром.

Знизу було чутно повне, але глухе цюкання сокирою.

— Дід Кирило вже майструють… Ранній який, як пташечка. Де вже тебе й послав Господь?

Тут у лісі, сходячи під гору, вона приймала кожен кущ, як свою рідну влюблену дитину — і пестила його в глибині серця.

Вона підійшла близько до хати й привіталась.

— Здорові були, діду! Боже поможи вам!..

— А ти вже тут, дочко?.. Дорова-дорова!..

— Майструєте вже, дідусю? Рано як!.. З соловейками встаєте?

— Авжеж, дочко! Кубло тобі майструємо, щоб радісно жилося в ньому. Щасти тобі, дочко! Живи на здоров’я!

— Спасибі, дідусю!

— Та й ти, дочко, як та квочка, дбаєш та й дбаєш собі, обсмикуєшся, кублишся! Ловко й дивиться!

— Еге ж, снідати вам принесла. Ось зараз почну варити.

— Ну, ну, йди вари! А то вже й у мене попискує.

— А де Яким, діду?

— А хтозна — пішов кудись. Він теж, як кріт той: усе щось возиться, щось колупається! Дбайте, дітки, бо земля вам попалась добра. Совєцкая власть дала таки добру землю! Справді, таки дала!

— І-і, діду! Земля — всьо ’дно як рай! І не думалось ніколи, і не снилось.

— А є багато таких, що й заздрять.

Дід Кирило взяв у руки сокиру, заплямкав люлькою й почав стиха цюкати деревину.

— Чуєш, всяк по-своєму говорить! Шарпаки, голопузі дістали землю! А де ж шарпакам діватись, спитати їх, га?

Мокрина нічого не відповіла, тільки важко зітхнула й одійшла. Осторонь, коло обідраної катраги, вона сіла на землю й почала чистити картоплю, готуючи сніданок.

Швидко із села прийшло ще двоє майстрів.

Вони роздяглись, запалили цигарки й стали до роботи.

Ліс наповнився бадьорими звуками цюкання, пахло свіжими трісками. Коло катраги палахкотіло полум’я, і до майстрів щоразу доходив приємний дух присмаленої каші.

Мокрина прискала, сичала від полум’я й мішала кашу.

Незабаром поблизу почувся шелест. Із кущів виповз Яким із довгим дрючком осики.

Мокрина нащулено підвела голову.

— Що то ти?

— А, це ти? Бач, лату приволік! Ху!

Яким сів і кволо став крутити цигарку.

Розчервоніле обличчя пашіло втомою й спокоєм. З-під м’якого білявого вуса лягала тиха посмішка.

— А дід Кирило пнеться здорово. Диви як! Хоч старий, а береться!

— Е, він ловкий дід, уважительний!

— Трудно йому, літа не ті. Отак от чоловік пнеться, пнеться, а воно дивись: геть — і нема! Чорт його зна, що воно й таке оте життя наше!

— Буде тобі язиком молоти! Он краще треба подумати, що робити з худобою.

— А що?

— Та Пархом не дає.

— Як не дає?

— Так, так: це, каже, Палажчина. Як же Палажчина, як мати нам одказали! А він і слухати не хоче: хто, каже, чув, як мати одказували?

— Ну, й на його не вийде. Я телицю заберу, та й годі.

— Нахвалявся! Й голови, каже, позбудеться, як забере!

— Ну, нехай попробує.

Яким сердито сплюнув і пішов доволікати лату.

Каша докипала й ледаче булькотіла.

Майстри ще який час цюкали, та далі не втерпіли, кинули роботу й запалили цигарки. Сонце вже пекло. Над квітками гуділи бджоли. Тільки на катрагу лягав ще густий тінявий ріг.

Підснідавши, майстри знову запалили цигарки, дід Кирило заплямкав люлькою і, вдивляючись кудись у гущавину помутнілим зором, говорив:

— Колись тут Демидовський виїздив на полювання. І-і, що тої собачні було, що то люду! І то, було, восени щодня їздять, виграють, кричать! Веселе життя, їдять його мухи!

— Де вони тепер, діду?

— Хе! Тепер вони у Хранції кандьор жеруть. Їм тепер, хлопце, амба! Тепер Трохим тут хату ставить; а за Трохимом — піде Панас, Степан, Лука, Кіндрат. До лихої години вас тут набереться!

— Х-ги, ги-ги! Значить, наша бере, діду?

— А що воно, діду, буде, як пани повернуться?

— Хе! Панам не вертаться. Не вернеться вже їхнє ніколи. Та й що він робитиме, коли тут люд посяде всю їхню землю?

Майстри ще трохи потоптались і знову пішли до хати.

Швидко зацюкали сокири, один із майстрів затяг довгу пісню. Обриваючи її, він кричав до Мокрини:

— Ахи, молодичко! Будь здорова, чорнобрива!

Але Мокрина не обзивалась. Десь у глибині серця снувалась їй срібна нитка, й не хотілось обривати її.

Яким знову подався до лісу по нові лати.

Опівдні Мотря принесла з села обід, що зварила його ще вдосвіта.

— Там той!.. Пархом нахвалявся. Казав, хай тільки покажеться на село! І що йому так крутить!

— Заздрісно чоловікові стало! Де ж таки!

— А що ми йому? Він увесь вік свій прожив у розкошах. А нам що? Як оце хата тут? Так скільки ж муки було до того!..

— Да! Ніколи людина не помириться з людиною. Як не одбиратиме їжу, то їй заздрісно буде, що в другого лежить шматок хліба ще не з'їдений, — зауважив стиха дід Кирило.

Та Яким не в жарт розпалився:

— Що він, свиня, там репетує! Що я йому зробив? Ограбував його, обдер, чи що? Як він ото так — то сьогодні заберу в нього теличку, та й нехай собі як знає.

— Ото ж за теличку він і репетує — ніяк не помириться.

— Бач, яке мурло! Йому свого мало, що то він і моє хоче загарбити! Ні, цього не буде!

Надвечір сонце порохнявою напоювало ліс і повітря. Тіні проколювались дрібними золотими дірочками. А тиша на долині густіла.

Тоді Яким привів теличку й прив’язав до катраги.

— Тпру! Отепер тут тобі, голубко, бути!

Яким став, важко передихнув і втішно оглянувся навкруги.

Теличка обвела здивованими очима катрагу, але, побачивши поблизу кущі, почувши дух трави, заспокоїлася й утішно покрутила хвостом.

Увечері Мокрина пестила теличку: поїла її пійлом, чухала шию, вичісувала. Вона розмовляла з нею, як з людиною:

— У, дурненька! Не хотіла йти! Чому тобі погано тут? У, ледащо? Паші тобі по коліно тут, є водиця й листячко! А на зиму хліва тут виллємо такого!

З хати доходили ще напоєні вечірньою задумою звуки.

Хтось утомно цюкав сокирою.

Але швидко звук обірвався. Хтось затупав.

Майстри сходились до катраги. Сідали на сукуватого дуба й курили.

На лиця їм лягало червоне похапливе полум’я.

Парувало кашею, засмаленим салом.

Яким кидав свою роботу і йшов до гурту.

— Значить, сьогодні вже й вікна вигнали?

— Вигнали, вигнали. Хата йде, як трава росте.

— Ну, от. А я вам кроквів наготовив! Лати сьогодні настягав!

Дід Кирило в задумі плямкав люлькою.

— Стягай, стягай, хлопче! А вже ми тобі й хату оділлємо, така буде, аж дзвенітиме!

— Да, ето тобі, Якиме, вроді як панське життя випало! — зауважив русявий майстер.

— За Миколая, — говорив далі дід, — хати було ставили. Так ото часто із станції готову вже привозили. Тільки ставляй було! То куди там до твоєї? Хе! Такої хати в усьому околотку не знайдеш.

— А от дивись ти — люди заздрять. Не дають тобі й дихати вільно, — по щирості признався Яким.

— А ти думав як? Щоб тобі сміялися, як ти вирвав шматок щастя? Чудак чоловік!

— Ну так що ж я, дєдушка? Що я кому лихого заподіяв?

— Що він кому заподіяв?! Адже в комнезамі був? Був! Адже грунта маєш, хату собі ставиш? Ну, й буде з тебе, щоб другі присікувались.

— Та ні, за чужими ще можна жити. Тут свої спокойствія не дають. З свояком он, дєдушка, не помиримось! Нахваляється й убити.

— За шматок щастя, — не слухаючи, говорив далі дід Кирило, — треба нести спокуту, як і за гріхи!

— Чуєш, нема тобі життя й спокою — ані на крихту! — ніби сам з собою говорив Яким.

Розмова щодалі тихшала. Окремі уривки її помалу падали в сутінь вечора.

З річки доходило сюди крекотання жаб, десь викрикував деркач. А як стихали вони — тоді з яру йшов м’який радісний спів соловейків.

Пізніш майстри вечеряли й розходилися додому.

Востаннє було чути покволу ходу діда Кирила. На горі він спинився, чиркнув сірником і довго запалював люльку. Та швидко постать його вгрузла в сутінь.

І тільки десь далеко-далеко згасав захід, а на нім сутінню обперезувалась смуга лісу.

Мокрина прибирала коло катраги й тихо розмовляла.

— Як майстри, Якиме? Коли кінчають?

— Та так, що днів з десять ще провозяться!

— Днів з десять? Лишенько. Що ж вони робитимуть? Це вони просто щоб затягти.

— Чого там затягти? Що їм з того? Адже ж вони од хати беруть, а не поденно.

Яким сердито посунувся на деревині, повозився в кишені й почав крутити цигарку.

— А я вже й молодиць підмовляла. Хвалилися прийти толокою мазати. А дід Настасій казав, що піч прийде ставити.

Вона вчувала, — що слова її м’яко лягають у тіні кущів і звідти обзиваються до неї незвичайно тепло.

Тоді сутінь сходила їй на груди й пестила м’якою оксамитовою ворсою.

— Аж не віриться, що через півмісяця в своїй хаті житимемо!

Мокрина спинилася, вирівнялася й глибоко зітхнула. Далі вп’ялася очима в темряву й замислилась.

Хтось ростив у серці тонкі солодкі нитки й напоював густим соком груди.

Мокрина востаннє зазирнула до телички, підклала їй свіжої трави, міцніше прив’язала й пішла до катраги. Але дорогою ще раз спинилася і вслухалась у глибінь ночі. Хтось із неба, із золотих теплих зір, зазирав їй просто в груди — і точив їй густінь радості.

На порозі катраги Мокрина спинилась у задумі й повагалась, але цього разу перехрестилась і тоді ввійшла до катраги.

Яким уже спав.

Вона знайшла стару свитку, вкрила собі ноги й тісніш притиснулась до Якима, заплющила очі й прислухалась, як десь жевжіла самітна бджола.

Мокрина намагалася заснути, та сон їй не йшов. Тоді вона стала сіпати Якима, доки той не прокинувся.

Мокрина засипала його якимсь нестримним потоком пристрасних слів. Вона рвала собі руди, й тиснулась до нього, і вчувала, як теплі ноги Якимові пестили їй тіло, як густий волос лоскотав її всю. Вона тихо сміялась і німіла з глибокої пристрасті.

І коли розкривала очі — бачила крізь дірки з темної синяви в небі великі вокаті зірки, що лоскотно-холодним спокоєм, ніби оксамитом, обперізували їй душу, а душа тоді танула, як весняний сніг. Було чутно, як з кущів капали роси, одбиваючи хвилину за хвилиною ночі.

Коли вже проспівали другі півні, Мокрина почула, як хтось важко тупав коло катраги.

Вона зразу подумала, що то дід Кирило прийшов уже на роботу. Але було ще рано.

Вона напружено прислухалась, доки виразно не почула густих обережних кроків.

Хтось крався до катраги.

Вона ще хвилину послухала.

Тоді стала ворушити Якима.

— Якиме, чуєш?

— Га? Що?

— Хтось до телиці.

Яким раптом схопився й вискочив із катраги.

Мокрина лежала зігнувшись, вкрита рудою порваною свитою, але слух у ній увесь ішов за кроками Якима.

Вона чула якісь глухі, але грізні й сварливі голоси.

Хтось до когось присікувався.

Тоді знову хтось важко загупав і ніби впав.

Було чутко харчання та видавлені, захекані звуки.

І раптом дикий зойк, що з розпукою когось благав, — перерізав повітря.

І тоді все стихло.

Коли Мокрина вискочила — зразу їй упало в вічі: тиха, ледве злотава смуга, сиві кущі й сірява пелена ранку, що танула десь на темній брамі тополь.

Вона швидко помітила витолочену плямину на галяві й побігла туди.

Під кущем лежав Яким, якось холодно й самітно зігнувшись.

Мокрина кинулася до нього, припала й злякалася, — розхристані груди були холодні.

А з-під вуса дивилась спокійна усмішка.

— Якиме, чуєш?

Вона безжалісно й нервово термосала його, але голова

Якимові кволо перекочувалась.

Тоді Мокрина, як жадібна самиця, нахилилась до губ, прислухалася, помацала.

І раптом прорізала ліс гострим, безнадійно-розпачливим криком. А яри їй обізвались лунко-хриплим ревом гнівної й зляканої самиці.

Було моторошно й холодно, як завжди вранці.

Мокрина сіла, злякано впилась кудись у далечінь великими очима й заніміла.

Швидко за тим ліс наповнився радісним ранковим співом.

Десь поблизу бовкали солов’ї, витягували довгою ниткою шпаки, з сусіднього байраку журно обізвалася горлиця.

Прийшов дід Кирило, потюпав мовчки коло хати й став цюкати дерева.

І кожен звук його — ніби хтось Мокрині рубав серце.

Із-за шпиля вичесалось сонце, заяснилося, розсипалося рясними бризками — і впало Якимові просто в лице.

Тоді швидко тумани розтанули над байраками.

Із степу долітав жвавий спів Іванів.

На хвилину він затих і розійшовся голосним розтягнутим криком:

— Куди ти, бодай ти здохла!

А тоді знову степ пройнявся тим самим дзвінким хлоп’ячим співом. Звідси, з яру, спів той стихав, а то виростав.

Дійшовши до лісу, Іван надумав заглянути до хати в яру.

В кущах Іван так само голосно виспівував, бавлячись, як десь на луках йому обзивалась луна.

Вийшовши на галявину, він голосно привітався:

— Дорові були, тітко Мокрино!..

— Доров, Івасю!..

— Боже поможи вам!..

Мокрина не обізвалася. Івась не зважив на це й почав далі співати.

— Івасю!.. Не співай так болісно! — глухо сказала Мокрина.

— А що?

— Якима вбито!

Івась помовчав.

— Хе! Як же це так?

Та ніхто не відповів.

Мокрина підвелась. Їй було дивно. Ліс ніби темний став, як осінньої ночі. Коли Мокрина стала йти, земля під нею немов обривалася, й було страшно по ній іти.

1926